

A BIZALOM JELENTÉSBELI VARIÁNSAI ÉS AZ AKTUÁLPOLITIKAI KONSTELLÁCIÓ¹

LURCZA ZSUZSANNA

Számot vetve a fogalmak – jelen esetben a bizalom fogalmának – jelentésbeli sokrétűségével (I.), arra lehetünk figyelmesek, hogy a bizalom fogalma a modern társadalomtudományokban egy meglehetősen stabil operacionális fogalomként érvényesül (II.). Az válik kérdéssé, hogy a bizalom fogalmához, valamint a bizalomkutatásokhoz kötődő szerteágazó jelentések, felfogások, koncepciók és törekvések, hogyan állnak összefüggésben az aktuálpolitikai bizalomvesztés jelenségeivel? Mennyiben tükrözik az aktuálpolitikai bizalomdeficiteket, a demokratikus rendszerek és Európa új konstellációjának bizalomdeficitjeit, a kortárs geopolitikai helyzetre jellemző (hideg)háborús hangulatot és a nemzetközi politikát uraló bizalomvesztést (III.)? Mindezek alapján látszik körvonalazódni, hogy mind a bizalom, a kommunikáció, a kooperáció és a konszenzus hagyományos modern fogalma dekonstrukciós igénnyel lép fel, és (paradigma)váltást követel meg (IV.).

I. HIHETETLEN AZ EGÉSZ MIVEL CSAK HIHETŐ

Felvezetésként a bizalom fogalmának, – illetve Derrida találó, a fogalmat felváltani készülő, kifejezésével élve *kötegenek (faisceau)*² – jelentésbeli disszeminálódását hozzuk játékba, a bizalom fogalmának, ógörög jelentéseinek felmutatására fókuszálva. Mindezzel parányi betekintést nyújtva a fogalmi egységek differenciáltságának kérdéskörébe, utalva arra, hogy a különböző korokban, kultúrákban, nyelvekben, irányzatokban, interpretációkban, olvasatokban és a különböző trendekben, a fogalmak jelentései és a fogalmakról való gondolkodás mennyire szerteágazó összefüggéseket mutat. Nyilván egy olyan olvasatról lehet egyáltalán szó, amelyben voltaképpen *már mindig is* játékba jönnek, pontosabban *már mindig is visszavonhatatlanul játékban*

¹ A tanulmány az MTA–ELTE Hermeneutika Kutatócsoport keretében, az MTA TKI támogatásával készült.

² Derrida a fogalom helyett a *köteg* kifejezést használja, amit azzal indokol, hogy a „köteg [*faisceau*] szó alkalmasabbnak tűnik annak jelzésére, hogy a javasolt egybeíjtásnak [a »fogalomnak«] szövéssre, fonásra, kötésre emlékeztető struktúrája van”. Derrida: Az el-különböződés (*La différence*). In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi kiadása, Budapest, 1991. 43–62. 43.

vannak a fent említett konstellációk követhetetlen és kibogozhatatlan érintkezési és értelmezési felületei, fordításai és asszociációi, ahol maguk a leírások, értelmezések, jelentések voltaképpen mindig relatívak. Nincsen – metafizikai vagy más – lényegük, hanem már eleve kibogozhatatlan jelentés-és értelmezésláncolatokhoz kötődnek.

A bizalom jelentéseinek tekintetében lényeges ógörög kifejezések az *ἄψευδής* (*apszeudész*), *πεποιθήσις* (*pepoitheszisz*), *παρησία* (*parrészia*), *πίστις* (*pisztisz*), *πιστός* (*pisztosz*), *ὑπόστασις* (*hiposztázis*), illetve az *ἐλπίς* (*elpisz*). Az említett kifejezések alapján a bizalom pozitívuma javarészt a bizakodás, bizás, megbízás, egyfajta felkérés és hitbéli meggyőződés a megőrzésre, óvásra vagy akár a vagyonkezelésre és gyámságra, mindez azonban egyfajta mostohaságot, egy nem természetes kapcsolatot is jelöl, és egyúttal a vagyonőr és a gyám szerepét élezi ki: a kérdést, hogy vajon jó gyám válik-e valakiből, vagy hogy jól fogja-e kezelni a vagyonőr a rá bízott vagyont? A bizalom kimenetele így voltaképpen *kérdés*, vagyis a bizalom fogalmi-jelentésbeli konstellációja magába foglalná a szemantikai „ellenpárjaként” számon tartott *bizalmatlankodást* és *hitetlenkedést* is, ha a bizalom fogalmi konstellációja pusztán egy oppozicionális bináris logikai szembenállás mintájába lehetne illeszthető, ahelyett, hogy követhetetlenül szerteágazó jelentések láncolatához kötődne.

Rátérve az említett kifejezésekre, a bizalommal összefüggésbe hozható *ἄψευδής* (*apszeudész*) – az Ógörög Magyar szótár szerint – az *őszinteséget*, a *nem hazugként* számon tartottat, az *igazat*, a *valóságnak* és az *igazságnak megfelelőt*, az *igazmondót*, a *valódit*, a *ténylegeset* és a *valóságosat*, a *megbízhatót*, a *hitelt érdemlőt*, a *hitelképeset* és a *szavahihetőt* jelenti.³

A *πεποιθήσις* (*pepoitheszisz*) a *bizalmat* és az *önbizalmat* fejezi ki, azon túl pedig, a *reményt*, a *bizakodást*, *bízást* és *rábízást*, amelyet a *πίστις* (*pisztisz*) is kifejez – Sophoklésnél a *pisztisz* az Isten szavában való bízásra utal –, a *pisztisz* azonban egyúttal jelenthet *meggyőződést*, *bizonyosságot*, *bizonyítékot*, *hűséget*, *megbízhatóságot*, *hitet* és *becsületességet*, olyan jelentése is van Démosthenésnél, hogy: „meggyőződve lenni valakinek a tisztességéről”.⁴

A *πίστις* (*pisztisz*) *megőrzést*, *értékek megőrzését*, *megóvást*, *oltalmat* és *fennhatóságot* jelent, Polybios írja, hogy „a rómaiak oltalma alá helyezvén magukat (...)”. Jelenthet megőrzésre, megóvásra és oltalomra vonatkozó *ígéretet*, sőt *biztosítékot*, *kezességet* és *kezeskedést* is. Sophoklés utal a „kézfogással megerősített ígélet”-re, Thukydides a biztosításnyújtásra és „az

³ Vö. Györkösy Alajos, Kapitánffy István, Tegye Imre (szerk.): *Ógörög-Magyar Szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

⁴ Vö. uo.

istenekre tett esküvel” ígérésre. Hérodotosnál a *pisztisz* azt is jelöli, hogy „valakit adott szavával és esküjével kötelezni” lehet valamire. Démostenésnél ugyancsak megjelenik a gondolat, hogy „valakit ünnepélyes ígéretre kötelezni” lehet. A *pisztisz* kifejezi továbbá a *hitelt*, a *pénzügyi hitelt*, a *hitelbe adást* is: Démostenés írja, hogy „akkora összegű hitele van valakinek valakinél”. A *pisztisz* így a *vagyonkezelést*, de a *gyámságot*, valamint magát a *trösztöt*, a meghatalmazott vagyonkezelőt is kifejezi. A *pisztisz* jelenthet még *szerződést*, *szerződéskötést*, valakire *rábízott holmit* és *letétet*. Euripidésnél a *pisztisz* éppen egyfajta „biztosíték a félelem ellen”.⁵ Mindezen túl, a *pisztisz* a *híhetőséget*, az *elhíhetőt*, de a *valószínűt* is jelöli, vagyis azt, ami éppen még elhíhető vagy legjobb esetben valószínű, azaz voltakképpen ugyanannyira hihetetlen, valószínűtlen is, így a *pisztisz szkepszis* is. Euripidés utal arra, hogy: „mondják, de én bizony nem nagyon hiszem el”. A *pisztisz* egyúttal a *jóhiszeműséget* is jelenti, amelyre a tőke vonatkozásában Sophoklésnél a következőképp kerül utalás: „jóhiszeműségem következtében vesztettem el a vagyonom”.⁶

A πιστός (*pisztosz*) a *pisztisz*hez hasonlóan kifejezi a *híhetőt*, de a *leküismeretességet*, az *őszinteséget*, az *igazat* és az *igaz esküt* is, Thukydidésnél pedig az *államban uralkodó becsületességet*. A *pisztosz* jelöli továbbá a *bizalmon alapulót*, a *bizalmasat* – Xenophónnál a *pisztosz* a perzsa király bizalmasaira utal –, a *megbízhatóságot* és az *óvást*. Kifejezésre juttatja még a *hűségeset*, a *hitet*, a *hívót*: a *Vetus Testamentum*ban a *pisztosz* a hívekre és a keresztényekre utal. Egy másik összefüggésben a *pisztosz* azt jelöli, hogy valami *pontos*, *alapos*, *precíz*, *szigorú*, *takarékos*, *engedelmes*, *valóságos*, *meggyőző*, *félreismerhetetlen*, *igazi* – Sophokléstől marad fenn a szöveghely: „igazi fia Atalantának (mert ugyanolyan a természete)” –, *bizonyos*, valami *éppen*, *hogy az*, *ami* (vagyis elvileg lehetne más is, vagy voltakképpen más is). Ugyancsak Sophoklésnél fejezi ki a *pisztosz* a *biztos igazságot*, a *határozott ígéretet*, de a *szerződést* is. Hérodotosnál is előbukkan a *pisztosz* mint *szerződéskötés*,⁷ Xenophónnál pedig mint *eskü*, *biztosítékadás* és *-kapás*. A *pisztosz* jelentése lehet még a *bizakodó*, valakiben/valamiben *bízó*. Thukydidésnél fogalmazódik meg a szöveghely miszerint: „bizakodván, hogy a veszedelmekből esetleg épen kikerülünk”,⁸ vagyis vagy kikerülünk a veszedelmekből vagy nem.

A παρρησία (*parrészia*) szintén kifejezi a *bizalmat*, a *bizakodást*, *bízást*, de jelenti az *őszinteséget* – Démostenésnél a *parrészia* arra utal, hogy

⁵ Vö. uo.

⁶ Vö. uo.

⁷ Vö. uo.

⁸ Vö. uo.

valami őszintén, kendőzetlenül van –, a *szabad szólást*, a *szólásszabadságot*, a beszédben való *szabadosságot*, a *nyíltságot*, a *magabiztosságot* és az *öntudatosságot* is. A *Vetus Testamentum*ban a *parrészia* a *nyilvánosságot* jelöli, hogy valami nyilvánosan mindenki szeme láttára zajlik.⁹ A *parrészia* jelenthet azonban *vakmerőséget*, *rámenősséget*, *vagányyságot*, *hetykeséget*, *vakmerő arcátlanságot* és *elszántságot*, *bátorságot*, *merészséget* és *rettenthetetlenséget* is.

A ὑπόστασις (*hiposztázis*) ugyancsak kifejezésre juttatja a *bizalmat*, *bizakodást* és *reményt*, de jelenthet *biztosítást*, *biztosítékot* – a *hiposztázis* szó előfordul papiruszra írt üzleti dokumentumokban is, miszerint egy szerződés biztosítékok cseréjén alapul, mely garantálja a szerződésben leírt javak jövőbeni átadását¹⁰ – *ígéretet*, *ígérést*, *elígérkezést*, *állítást*, *bizonyítást*, *bizonyosságot*, *beleegyezést* és *hozzájárulást* is. Kifejezi egyúttal az *anyagot*, az *alapananyagot*, a *szubsztanciát*, valaminek a *lényegét*, a *velejét*, a *magját* és a *tartalmát*, a *valóságot*, a *kelmét*, a *szövetet*, továbbá az *állhatatosságot*, *magabiztosságot*, *bátorságot*, a *pimaszságot*, *szemtelenéget* és *arcátlanságot* is, de ugyanakkor azt is, ha *valaki elszólja magát*, *megbotlik valakinek a nyelve*.

A *hiposztázis* – hasonlóan más a bizalomra utaló kifejezésekhez – volta-képpen azt is jelenti, hogy valami *bizonytalan*, vagy akár *egyáltalán nem biztos*, hiszen éppen ezért akarjuk bebiztosítani, ezért akarunk ígéretet a bebiztosítandó javakra. A biztosítással pedig *pótolni* szándékozunk valamit: valamit, ami nincs, vagy aminek a „léte” kérdéses, kétséges és bizonytalan. Nyilván éppen a lényegét, valaminek a magvát akarjuk bebiztosítani, megőrizni, megóvni és oltalmazni, így el is ígérkezünk, elkötelezzük magunkat egy biztosítónak, és kapunk is egyfajta ígéretet és szerződést a biztosításra. De az is megeshet, hogy „valaki elszólja magát”, az ígéret reményét veszélyezteti, vagyis: amit bebiztosítottunk, az anyagot, a szubsztanciát, a lényegét vagy a kelmét, a szövetet, amely mint alkalmatosság arra is való, hogy magunkra öltünk, magában hordozza a biztosításnak azt a veszélyét, hogy még a gatyánk is rámehet a biztosításra. A lényegét, valaminek a magvát másra bízuk, hogy kimagozza, minősítse, értelmezze, felügyelje és óvja a kimagozott értemét és értékét vagy tartalmát, aki azonban arcátlan módon el is árverezheti a kimagozott lényegét. Vagyis lazán, túlságosan is vagányul, a *parrésziának* megfelelően hetykén, már-már vakmerően, rábízunk valakire valamit, aztán bízunk abban, hogy ez a megbízás – a *pisztosznak* megfelelően – bizalmon alapuló, hűséges a hitelkezelő, becsületes, őszinte, lelkiismeretes, precíz, szigorú, pontos és

⁹ Vö. uo.

¹⁰ Vö. James Hope Moulton; George Milligan (ed.): *Vocabulary of the Greek Testament: illustrated from the papyri and other non-literary sources*. Eerdmans, Grand Rapids, Mich., 1963. 660.

takarékos, hogy az *apszeudész* értelmében állításai igazak és az igazságnak megfelelőek, megbízhatóak, vagyis hitelt érdemlőek és szavahihetőek. Hiszünk és bízunk abban, hogy a hitelkezelő, a vagyonőr, a gyám, a megbízott „*éppen hogy az, ami*”, de számolnunk kell azzal is, hogy *csak éppen hogy az, ami*, és elvileg *lehetne más is*, vagy *voltaképpen teljesen más*, voltaképpen csak pótolja azt, aminek *lennie kellene*, de *nincs* vagy *nem úgy „van”*, így a biztosíték egyáltalán nem biztos, és a biztosított egy hajszálon múlik.

Az *ἐλπις* (*elpisz*) éppen a *reményt*, a *várakozást*, az *elvárást*, az *elváras* és a *remény tárgyát* fejezi ki. Thukydidésnél az *elpisz* a peloponnésosiaknak a hajóhadba vetett reménységére utal, Orestésnél a „háznak reménységé”-t, Xenophónnál a „reményt táplálni”-t jelenti az *elpisz*.¹¹ A többi kifejezésekhez hasonlóan – vagy talán még inkább – az *elpisz* a *szkepszist* is jelöli. A görög mitológiában az *elpisz* a remény megtestesítője, azonban mindez nem kizárólag pozitívumként, hanem egyfajta félelemként és szenvedésként is érvényesül. Az *elpisz* a hittel áll szoros kapcsolatban, és a megbízásra vonatkozó elvárást és reményt jeleníti meg, de mindez egyfajta félelemmel is társul, szenvedésként és kételyként is érvényesül, vagyis hiszünk valamiben, akár a hitelkezelőben, a gyámban, a vagyonőrben, a megbízottban, hiszünk benne, de éppen annyira hitetlenkedhetnénk is, *hihetetlen az egész mivel csak hihető*.

II. A BIZALOM PARADOX FELFOGÁSA: MINT KALKULATÍV KATEGÓRIA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

Eltávolodva a bizalom fogalmának/kötegének (*faisceau*) jelentésbeli konstellációjának sokrétűségétől, azt láthatjuk, hogy a bizalom fogalma a modern társadalomtudományokban egy nagyon is stabil operacionális fogalomként érvényesül. A bizalom fogalma kitüntetett helyet foglal el, definiálódik és operacionalizálódik a társadalom- és a humántudományok területén, kiváltképp a szociológiában, antropológiában, politológiában, pszichológiában, lingvisztikában, gazdaságtanban és közigazgatás-tudományban, valamint olyan a diszciplínává válás felé haladó elméletekben, mint a szociálpszichológia, szociálanropológia, politikai és gazdasági antropológia, valószínűség-számítás, játékelmélet, kommunikációelmélet, interkulturális kommunikáció, interkulturális pszichológia, kulturológia és management. Fukuyama egyenesen civilizációs kategóriának nyilvánítja a bizalmat,¹² megjelennek

¹¹ Györkösy Alajos, Kapitánffy István, Tegvey Imre (szerk.): *Ógörög-Magyar Szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

¹² Fukuyama: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. The Free Press, New York, 1995.

továbbá az interdiszciplináris és multidiszciplináris bizalom-kutatások az úgynevezett „Trust Research” és „Vertrauensforschung” név alatt. E kutatások javarésze a bizalom társadalombeli szerepét és funkcióit vizsgálja, mint a konstruktív társas kapcsolatok feltételét, és javarészt az empirikus kutatás jellegét ölti. A teljesség igénye nélkül felsorolt diszciplínák, aldiszciplínák, elméletek és kutatások számos individuális és implicit bizalomfelfogást, bizalomkonceptiót és modellt dolgoztak ki, olyan normatív elvárásokat körvonalaztak, amelyek a bizalom „teljesülésének” tekintetében „elégésesnek”, illetve „elégtelennek” minősülnek. Vagyis, e kutatások célja valamiképpen a bizalom számszerűsítése, ahogyan ezt tükrözi például a Totter által 1967-ben felállított ITS Skála (Interpersonal Trust Scale), de ide sorolható a BTI (Behavioural Trust Inventory), a Costa Skála (Costa Scale) és a PHNS Skála (Philosophies of Human Nature Scale), amelyeknek célja ugyancsak az operacionalizálás, mérés, validálás és verifikálás.

Az ebben a szellemiségben megfogalmazódó kutatások elsősorban a bizalom körülményeire kérdeznék rá, ahogyan ezt John Butler is teszi a *Conditions of Trust* c. írásában.¹³ A bizalom „helye” felosztódik egy bizalom-adó (bizalom-szubjektum) és bizalom-kapó (bizalom-objektum) modellre, egy olyan szubjektum-objektum modellre, amely az elmúlt másfél évszázad során filozófiailag radikálisan destruálódni és dekonstruálódni látszik. Filozófiailag a kérdés így számunkra inkább az, hogy voltaképpen mennyiben általánosítható és definiálható a bizalom fogalma? Mennyiben alapozható egy szubjektum-objektum dichotómiára? Egyáltalán mennyiben kalkulatív jellegű a bizalom? Nem torzult-e el, illetve nem vált-e nagyon is *művivé* a bizalom e társadalomtudományi megközelítése? Bizalom-e a bizalom, ha azt minduntalan validálni, verifikálni és kontrollálni kell? Mindez nem-e éppen a bizalmatlanság jele? Mit jelenthet, jelenthet-e egyáltalán bármit is az „a bizalom” a koronkénti, kultúránkénti, vallási, nyelvi, szemléletbeli és más *különbözőségekhez* kötődő szempontjainak figyelembevételével? Miért tételezzük a bizalom egységes, univerzális vagy univerzálható jelentését, valamint egy univerzalitásigényt támasztó bizalom-konceptióra épülő kommunikáció, kooperáció és konszenzus lehetőségét?

E kérdések megvitatásához érdemes felhívni a figyelmet a tematika néhány kortárs kontextusára. Először is, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a poszt(poszt)Modern jelenség óta lényeges változások körvonalazódtak a társadalomban, a tudományokban, a filozófiában és a geopolitikában egyaránt. Meginogni látszik a fogalmiság rögzült státusa, gyanúba keverednek az

¹³ Butler: Toward Understanding and Measuring Conditions of Trust: Evolution of a Conditions of Trust Inventory. *Journal of Management*, 1991. 17. 3. 643–663.

addig viszonylag stabilnak tételezett fogalmak, a fogalmi-szemantikai egység, azonosság és tisztaság. A differencia-filozófia, a posztstrukturalista, posztmodern, destruktív és dekonstruktív irányzatok leszámolni készülnek egy a fogalmi egységre és azonosságra alapozó módszerrel és gondolkodással. Megfigyelhető egy erőteljes differenciálódás, fragmentálódás, heterogenitás, hibridizálás, úgy a fogalmiságról való gondolkodás tekintetében, mint a tudományokban és a filozófiában egyaránt: különböző diszciplínák eltűnnek, más diszciplínák saját határaitak strukturálják át, új tudományágak jönnek létre, „»fakultások« mindenféle intézetekké és alapítványokká robbannak szét”.¹⁴

Politikai vonatkozásban egyaránt nyomon követhető egy a posztmodernizmus szellemiségében zajló geopolitikai szövetségekhez, föderációkhoz, uniókhöz kötődő differenciálódás. A kortárs jelenségek nyomán – első látásra – az egység helyett a társadalmi kérdések differenciálódása, a nemzetek, etnikai csoportok, geopolitikai konstellációk differenciálódása radikalizálódik. Különböző divizionális, decentralizáló, egységet dekonstruáló, autonómiai, geopolitikai de- és re-strukturálódási igények jelentkeznek, és felerősödnek a homogenitástól különböző és *el-különböző* csoportok függetlenedésének igényei. Radikalizálódnak az autonóm, független szerveződésre és önrendelkezésre, illetve a kisebbségi jogokra vonatkozó igények, például a nemzetállamok területén húzódó kisebbségek, az államnélküli nemzetiségek, valamint az emigráns csoportok és a más alapokon is szerveződő kisebbségek önrendelkezési igényei. Egyrészt, megjelenik egy erőteljes kritikai hullám a „központosítás”, a „centralizálás”, a gazdasági, tudományos, kulturális, politikai „központosítás” ellen, a hierarchizált kultúrakonceptiókkal szemben, felerősödnek a nemzeti alapú eszmerendszerek és aktivizálódnak a szélsőjobb mozgalmak. Másrészt, megfigyelhető bizonyos nemzeti nyelvek hierarchizált felfogása, az elangolosodás, a *globálnizáció*,¹⁵ a homogenizáció, a neo-, posztmodern kolonizáció, az államszövetségek térhódítása és globalizálódó tendenciája, valamint az eldemokratizálódás, mint egy „demokratikus procedúra a demokrácia figyelembevétele és tisztelete nélkül”.¹⁶ Nyomon követhető a posztModern modern-jének *visszakísértése*, a „differenciált” új egységeseítése, az univerzális fogalmi meghatározások és definíciók kidolgozásának

¹⁴ Lyotard: A posztmodern állapot. In: Bujalos István (összeáll.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Budapest, 1993. 7–146. 85.

¹⁵ Vö. Derrida: *Hit és tudás. A „vallás” két forrása a puszta ész határain*. Brambauer Kiadó, Pécs, 2006. 50.

¹⁶ Derrida: „*Taking Sides for Algeria*”. In: Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971 – 2001*. Stanford University Press, Stanford, 2002. 117–125. 121. – „[...] democratic procedures without respecting democracy”.

(mint pl. az *Egyetemes Emberi Jogok* és az *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Sokféleségről* c. definíciós kísérletek), és az erre alapozott egységes praxis életbeléptetésének igénye.

A posztmodern jelenség nagyrészt a „pluralisztikus, heterogén és hibrid” társadalom víziója, ahol új megvilágításba helyeződnek a társadalmi igazságosság, az emberi-, a kulturális, a személyi és a kollektív jogok kérdései. Aktualizálódik a kulturális sokféleség, a partikularitás és a diverzitás elismerésének szorgalmazása, retorikája, csakúgy, mint a partikularitások és a diverzitások elismerése és elismertetése érdekében érzett – olykor teátrális – „felelősség”. Mindezen törekvések a nyitottság, a tolerancia, a pluralizmus álarcában igyekeznek magukat eladni,¹⁷ mindemögött azonban ott húzódik egy hierarchikus, erőteljesen etnocentrista, nacionalista, rasszista, gazdasági és nemi agresszió, az állami kultúrák agressziója, egyfajta „kereszténydemokratikus” phallogocentrista¹⁸ agresszió.

Ebben a korszellemi közegben radikalizálódnak és szerveződnek át a kulturális, vallási, nemzeti, etnikai és más alapokon is szerveződő *különbözőségek* bizalmi helyzetei, kommunikációs, kooperációs és konszenzusos érdek egyeztetésének kontextusai. A különbözőségekből adódó konfliktusokat olyan elméletek kísérelnek meg orvosolni, mint az interkulturális kommunikáció, interkulturális pszichológia, kulturális management, válságkommunikáció, válságmanagement, csakúgy, mint a különböző bizalomkutatások egyaránt. Ezen elméletek és kutatások javarésze alapján az (inter)Kulturalitás, a (multi) Kulturalitás, a hibriditás elméletei, a kulturális sokféleség és a kulturális különbözőségek kérdése – a *különbözőségek etikájának* retorikája ellenére – mint egyfajta kommunikációs nehézség és akadály érvényesül, amelyet voltaképpen jobb kiküszöbölni, illetve legyőzni és felszámolni. E problémák orvoslására körvonalazódnak a kulturspecifikus tényezők „beazonosítására”, „megértésére”, „elemzésére”, „definiálására” és az interkulturális bizalom-elméletek kidolgozására szakosodó irányzatok, holott a számtalan kulturalista fordulaton innen és túl, egyáltalán maga a kultúra fogalma is ellenállni látszik mindenfajta definíciós megnyilatkozásnak, annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évszázad során megszámlálhatatlan definíciós kísérletek soro-

¹⁷ Derrida: *What I Would Have Said*. In. Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971-2001*. Stanford University Press, Stanford, 2002. 117–125. 59. – „The society which was thus formed for thirty-six hours remained very open, tolerant, attentive, and pluralistic; it exposed itself on occasion, up to a certain point, to the risks of improvisation.”

¹⁸ Vö. Derrida: *Politics and Friendship*. In. Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971-2001*. Stanford University Press, Stanford, 2002. 147–199. 179.

zata körvonalazódott, úgy a humán és a társadalomtudományok területén, mint a globális, nemzetközi, regionális a civil szervezetek és intézmények diskusszióiban egyaránt. Mindezen túl, a fenti elméletek egyfajta általános, homogén-orientált, egységes „inter”-Kulturális, illetve „multi”-Kulturális kommunikáció-, konszenzus-, kooperáció- és bizalomfelfogást kísérelnek meg kidolgozni, de nem hátrálnak meg attól sem, hogy a bizalom mérhetőségének interkulturális skáláját kíséreljék meg felállítani, ugyancsak a kalkulatív, tradicionális modernista, hierarchikus, etnocentrista, egységorientált, univerzalizáló hagyomány szellemében. Ebben a tekintetben nagyon is naiv és homogénorientált elméletekkel van dolgunk, hiszen egy „multi”-Poláris konstellációban vagy helyesebben egy a kultúra dekonstruktív felfogásában, ahol maga a kultúra sem egység – (ezért nem is lehet sem uni-Poláris, sem multi-Poláris), hanem már mindig is *el-különböződés* és *disszemiNáció* –, ott nincsenek egységesen értett kultúrák, sem a kultúra egysége, sem a különböző kultúrák egysége.¹⁹ Nincs egységes kultúra, és nincsen pluralitása az egységes kultúráknak (multi-Pluralitása, multi-Kulturalitása), nincs sem egységes értelmezési rendszer, egy a kultúrák feletti, „objektív” nézőpontból megfogal-mazható politikailag korrekt és inkorrekt, erkölcsös és erkölcstelen, helyes és nem helyes magatartás. Mindezt is, mindössze kérdés marad az, hogy milyen lehet egy általános, univerzális, egyetemes norma, kommunikáció-, kooperáció- és konszenzus-, valamint bizalomelmélet?

Ezek alapján látszik körvonalazódni, hogy mindezek a fogalmak és beállítódások, a fennálló fogalmi rendszer és annak praxisa, dekonstrukciós igénnyel lép fel, és (paradigma)váltást követel meg, úgy a társadalom- és a humán-tudományok tekintetében, mint etikai és politikai vonatkozásban egyaránt.

III. A BIZALOM A KORTÁRS VAGYONKEZELŐBEN ÉS A GYÁMBAN

A fentiek vonatkozásában tesszük fel a kérdést, hogy a bizalom fogalmához, illetve köteggéhez, valamint a bizalomkutatáshoz kötődő szerteágazó jelentések, felfogások, koncepciók és törekvések, hogyan állnak összefüggésben az aktuálpolitikai bizalomvesztés jelenségeivel? Mennyiben tükrözik a „hitelező”, a „hitelkezelő”, a „vagyonőr”, a „gyám” és Európa helyzetét, kiváltképp mindezek demokratikus kontextusát, a kortárs geopolitikai konstellációra jellemző (hideg)háborús hangulatot és a nemzetközi politikát uraló bizalomvesztést?

Habár nehéz lenne megmondani, hogy mit takar a bizalom a demokrácia iránt, megfigyelhető egy erősödő bizalom-deficit a nyugati kapitális-liberális

¹⁹ Lásd erről bővebben: Lurcza Zsuzsanna: *Kulturális identitás és de(kon)strukció*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2014.

demokrácia felfogásának, kiváltképp a liberális demokrácia Fukuyama-féle messianisztikusságának tekintetében. Derrida dekonstruktív demokrácia-kritikájában kritika alá vonja a „nyugati liberális demokrácia egyetemessé válását, mint az emberi kormányzás végső pontját”,²⁰ a liberális demokrácia uralmának Fukuyama²¹ általi elgondolását. A Derrida által kritikával illetett fukuyama-i elgondolás, mint „új evangélium” és „jó hír”, nem vet számot többek között az iszlám világgal, amely nem kap meghívót, és nem vesz részt abban az idézőjelezetten „általános egyetértésben”, amely a liberális demokrácia sajátja.²² Az iszlám világ javarészt inkább az ellenségképek kategóriájába sorolódik, olyan absztrakt ellenségképek közé, mint: a „nemzetközi terrorizmus”, „az iszlám fundamentalista csoportok” és a „szervezett bűnözés”.²³ Jelentős szerepet játszanak ellenségképként a viszonylagos „homogenitástól” különböző kisebbségi csoportok, az emigráltak, a menekültek és az idegenek ellenségképei²⁴ mint a „potenciális ellenség” víziói. Az „új evangéliumot” és a „jó hírt” nem befolyásolják továbbá a Fukuyama által „empirikus tényeknek” nevezett jelenségek sem, mint: a gazdasági háborúk, a GATT konfliktusai, a külső államadósságok helyzete, a diktatórikus rezsimek, teokráciák, katonai agressziók, világháborúk, náci, fasiszta és sztálinista totalitárius rendszerek, a holokauszt és a népirtás sem. Kortárs vonatkozásban megemlítendőek még a demokratikus rendszerek olyan deficitjei, mint: a demokratikus államokban zajló politikai forradalmak, lázadások, szakadatlan és agresszív kormányellenes tüntetések, politikai puccsok, polgárháborúk, latens és nem latens háborúk, latens hidegháború, valamint a különböző „kategóriák” alapján szerveződő kisebbségek helyzetének tisztázatlansága.

²⁰ Derrida: *Marx kísértetei. Az adóállam, a gyász munkája és az új Internacionálé.* Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995. 82.

²¹ Francis Fukuyama: *The End of History and the Last Man.* The Free Press, New York, 1992.

²² Derrida: *i.m.* 70.

²³ A terrorizmus és a „terrorizmus elleni (fantomszerű) harc” bevett nyugati kifejezéssé, szlogené, háborúindító indokká, a háború privatizálásáért argumentáló szlogené vált a Nyugat számára, „anélkül, hogy felmutatnák a radikális eszmék különféle változatai és az irreguláris fegyveres politikai harc között húzódó olykor igen széles határmezsgyét”. In. Póczik Szilveszter: *Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról.* IDResearch Kft/Publikon Kiadó, Pécs, 2011. 13.

Ott áll e mögött egy a Nyugat által szorgalmazott, átfogó médiapropaganda, mely alapján az iszlám világ a terrorizmussal, a primitivistással és az agresszióval asszociálódik. „Ez a propaganda az USA médiáiban és kimmersz szórakoztatóiparában – különösen a filmiparban – a ’80-as évek második felétől egyre erősebben jelentkezett”. Uo. 39.

²⁴ Lásd erről bővebben: Montserrat Guibernau: *The Identity of Nations.* Polity Press, Cambridge, 2007. 30.

A demokrácia hiteltelenné válása kapcsán egy másik lényeges tényező a média, az információ és a kommunikáció praxisa körül kialakult radikális változások. Egy sor társadalmi-gazdasági mechanizmus és az ezt manipuláló „techno-tele-mediatis apparátusok, az információ és a kommunikáció új ritmusa, az általuk viselt erők gépezetei”²⁵ felforgatják, meghamisítják a választói képviselőt és a parlamentáris életet, az amúgy is egyre átalakuló nyilvánosságot. Derrida a *Marx kísértetei*-ben új beszélyek körvonalazódására hívja fel a figyelmet, ahol a politikai pártok és az akadémiai kultúra beszélye mellett, a tömegközlés homályos illetékességű kultúráját emeli ki, ahol a „»közlemények« és értelmezések, az »információ« szelektív és hierarchizált termelése”²⁶ zajlik. Így a „média médiuma”, a közeg amely „se nem élő, se nem holt, sem jelenlevő, sem távollevő, kísértetiesül”.²⁷ Mindez oda vezet, hogy az „actuality”, az amúgy is problematikus, idézőjelezett „valóság” és „aktualitás” mindinkább művivé és kreálttá válik. Erre utal Derrida az *Artefaktualitát* kifejezéssel,²⁸ ahol az „Arte” és az „Artefakt” a műviséget, a kreáltságot fejezi ki, a „Fakt” a ténnyt és a tényszerűséget jelzi, az „Aktualitát” pedig az aktualitást; az „actualités” franciául konkrétan a híreket is jelenti. Ezzel is jelezve, hogy az információk, a „tények”, sohasem készen álló dolgok, hanem műviék, kreáltak, hierarchizáltak, szelektívek, manipulatívok, ugyanakkor technikai úton hozzáférhetőek, azt sugallva, mintha a média feladata lenne a „tények” előállítás. Ezt fejezi ki Derrida másik kifejezése az „Aktu-virtualitát”,²⁹ ahol az „Aktualitát” virtuális úton érhető el, virtuális valóságot, „virtual reality”-t produkálva. Az „aktualitásról” való informálás filterei pedig voltaképpen néhány nemzeti, regionális, helyi, legfőképp a nyugati társadalom kulturális, politikai, jogi és gazdasági értékeinek továbbítói és hierarchizálói.³⁰ A Nyugat-Európa-centrikusság és az Amerika-centrikusság kitermel egy kapitális entocentrikus aktualitást,³¹ amely egyfajta pseudo-actuality-ként³² is számon tartható. Derrida dekonstrukciójában kifejti a demokrácia azon deficitjét is, hogy a parlamentáris viták lebonyolítói, politi-

²⁵ Derrida: *i.m.* 88.

²⁶ Uo. 62.

²⁷ Uo. 60.

²⁸ Vö. *Echographien*. Fernsehgespräche, übers. v. Horst Brühmann, Wien, 2006.

²⁹ Uo.

³⁰ Vö. Derrida: *The Deconstruction of Actuality*. In Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971 – 2001*. Stanford University Press, Stanford, 2002. 85–117. 88.

³¹ Vö. uo. 87. – „[...] »actuality« is spontaneously ethnocentric”.

³² Vö. uo. 90.

kusai egyfajta mediatisztikus reprezentációvá, marionettfigurává, tévésztárrá formálódnak, éppen ezért politikailag hiteltelenné válnak.³³

Manuel Castells médiászociológus ugyancsak hangsúlyozza, hogy „a hagyományos politikai rendszerek válsága és a média, a politikai kommunikáció és információ drámaian növekvő térhódítása, az új média által kebeleződik be”.³⁴ Az új információs technika kiváltságos helye által egyfajta információs média, média által befolyásolt politika, média-logika-politika körvonalazódik, mint egyfajta „virtuális demokrácia”,³⁵ „telekrácia”,³⁶ ezzel együtt pedig a manipuláció kérdése, a fantomállamok jelenléte, a business-politika és a politikai marketing kap teret, csorbítva a demokrácia működőképességének lehetőségét.

A demokratikus idillt tovább gyengíti az erősödő (hideg)háborús konstelláció, az „új” (hideg)háborús hangulat által kitermelt szankciók sorozata, a gazdasági manipuláció és lobby, az orwelli nagy testvérhez hasonló, de jól technicizált informatikai, telekommunikációs és műholdas megfigyelés, a szpiónázs botrányok, a korrupció, ugyanakkor a kulturális, nemzeti, etnikai, nyelvi, gazdasági, vallási és szemléletbeli különbözőségek érdekegyeztetésének problémája, valamint a nacionalizmus új térhódítása. Átláthatatlanok az információs, kommunikációs, archivációs technológiai kérdések, a telekommunikációs rendszerek, a média, a tömegmédia geopolitikai, etikai, jogi, gazdasági és manipulatív, ugyanakkor militáris hatásai. A technikának és a kommunikációs progressziónak a hatalomhoz való viszonya – a hatalomnak való alárendelődése – nyomán, a hatalmi hálózatok egyre inkább megfoghatatlanná válnak. Beláthatatlanná válik a kontroll, a kortárs Nagy Testvér, az információ, az információ-átadás, a „kommunikáció”, a tömegtájékoztató, a tömegmanipuláció, a tudás, a tudás-átadás és az információ-tőke jellege, az információ feletti hatalom kérdése. Mindez kétségkívül a személyi és a privát információk, valamint a negatív szabadság fokozatos ellehetetlenedésnek, a tömegmanipulációnak, a fantomállamoknak, az információs botrányoknak és a gazdasági-politikai szpiónásznak kedvez. Az információ-átadás, a kommunikáció, a média így egyre inkább konstrukció, valóságkitermelés, „duplagondol”, „valóságszabályozás”, gyakorlatilag egy másik újbeszél kortárs változata, hauntológikus actuality-szabályozás és actuality-konstrukció.

³³ Vö. Derrida: *i.m. Marx kísértetei. Az adósállam, a gyász munkája és az új Internacionálé*. 89.

³⁴ Manuel Castells: *The information Age: Economy, Society and Culture Vol. II. The Power of Identity*. Blackwell Publishers, Oxford, 1997. – „The crisis of traditional political systems and of the dramatically increased pervasiveness of the new media, political communication and information are essentially captured in the space of new media.”

³⁵ Vö. Léo Scheer: *La démocratie virtuelle*. Flammarion, Paris, 1994.

³⁶ Vö. *Esprit*: Editorial: face à la télécratie. 1994. 5. 3–4.

Mindezen – a teljeség igénye nélkül felsorolt – demokráciadeficittek elle- nére, Derrida a demokrácia-kritika körvonalait egyfajta „eljövendő demokrá- cia”, a *democracy to come* ígéretének lehetőségeiben körvonalazza: „az *eljö- vő* demokráciáról beszéljünk, s ne a *jövőbeli* demokráciáról” – hangsúlyozza Derrida. Dekonstruktív demokrácia-felfogása egyfajta „végtelen ígélet (mely mindig teljesíthetetlen, legalább azért, mert az egyediség és a másik végtelen mássága végtelen tiszteletét éppúgy megköveteli, mint a névtelen egyedisé- gek beszámítható, kiszámítható és alanyi egyenlőségét)”.³⁷

Kérdés marad viszont az, hogy „mi”-ből vagy „kik”-ből állhat így az ún. demokratikus nyilvánosság? Hová és mivé lesz a *parrészia* nyilvánossága? Egy olyan közegben, ahol a gazdasági-politikai manipuláció zajlik, harc a fennmaradt „kolóniákért” és piacokért, ugyanakkor harc a geopolitikai és energiapolitikai, stratégiailag is jelentős térségekért, ott a felek között is mind- inkább kiéleződik és polarizálódik a tér. A techno-tele-mediaticus apparátus- ok ugyancsak e harcra éleződnek ki, és egyúttal az amúgy is hierarchikusan konstruált kommunikáció, kooperáció és konszenzus bevett praxisának eltorzulása erősödik. Kiéleződik a nyugat és a kelet újrakonstruált bináris ellentéte, a szakadások és a törések rehabilitálása és affirmálása, a felek egy- mással szembeni bizalomvesztése és elhidegülése. Mennyire lehet így „hitel- képes” az a „nyilvánosság”, amely egy (hideg)háborús hangulatban, ellehetet- lenülő gazdaságban, a polarizált techno-tele-mediaticus apparátusokra ha- gyatkozhat? Mindezek alapján – bármiféle konstruktív fejlemény helyett – mindössze egy általános társadalmi bizalmatlanság körvonalazódik.

Az általános társadalmi bizalmatlanságon túl, Európa új konstellációjának vonatkozásában, szintén megfigyelhető egy erőteljes székszezs és bizalom- deficit. Relevanciával bír Európa új konstellációjának bizalomvesztése tekinte- tében a szélsőjobb mozgalmak és pártok aktivizálódása, a munkanélküliség, a bevándorlók tisztázatlan helyzete, a részvétel a (hideg)háborús események- ben és militáris diskurzusokban, az új világméretű versengéssel és a gazda- sági-politikai dominancia kiépítésére való törekvéssel járó kihívások, „a libe- rális piac fogalmában, normáiban és realitásában rejlő ellentmondások”,³⁸ pl., hogy kizáródik a piacról az, akinek a bekapcsolása volna a cél, annak ellenére, hogy cél olyan fejlesztés kivitelezése, amely alapján „minden ország, különösen a fejlődő és az átalakulóban lévő országok, olyan kultúripart hoz- hassanak létre, amely megállja a helyét és versenyképes”.³⁹ Kérdéses az is,

³⁷ Derrida: *i.m.* 75.

³⁸ Derrida: *i.m.* 91.

³⁹ UNESCO: *Egyetemes Nyilatkozat a Kulturális Soksztínúségről*. Kulturális Soksztínúség és Nemzetközi Szolidaritás. Tizedik Cikkely – Az alkotás és a terjesztés kapacitásainak fejlesztése az egész világon.

hogy az egységesítő gazdaság gépezete valóban a gazdasági különbözőségek csökkentését és a versenyképességet szolgálja-e, avagy sem; valamint az is, hogy az egységes piac és gazdaság elve képes-e a „különböző gazdaságok” politikája, avagy a „különbözőségek gazdasága”⁴⁰ érvényesítésére?

A száraz társadalomtudományi kalkulációk alapján, a Brux-Info Európai Elemző Iroda 2006-os adatai szerint, az EU intézményei iránti bizalomvesztés évről évre nő vagy stagnál.⁴¹ Kieleződik így az ellentét a harmonikus retorikák és a retorikák dekonstrukciója között, mint ahogy ezt a következő két szöveghely is kifejezi: „Európa népei, az egymás közötti egyre szorosabb egység létrehozása során úgy döntöttek, hogy osztoznak a közös értékeken alapuló békés jövőben”.⁴² Ezzel ellentétben megfogalmazódik a Habermas és Derrida által közösen publikált tanulmány idézete, miszerint: „Európa békés, kooperatív képe, amely nyitott más kultúrák irányába és párbeszédre is képes, délibábként lebeg előttünk. Üdvözöljük Európában, amely példaértékű megoldásokat hozott a 20. század Európájának (...) problémáira”.⁴³

Összességében elmondható, hogy a kortárs konstellációban a geopolitikai és demográfiai változások, az új államszövetségek megalakulása és belső határnyitása, az erőteljes mobilitás és migráció, a technikai és technológiai fejlődések, a virtualizáció, a digitalizált világ és a média radikális térhódítása, az új médiák „médiámanak” politizáltsága és manipulatív jellege, valamint a határokon átívelő tőketranszfer, nemzetköziesedés, „globalatinizálódás”, elvilágiasodás, a kultúrákat átívelő interdependencia kétségbevonhatatlan következményeként, elkerülhetetlenné válik az amúgy is hierarchikusan szer-

⁴⁰ Docherty: *Postmodern Characterization: The Ethics of Alterity*. In Smyth, Edmund J. (ed.): *Postmodernism and Contemporary Fiction*. Batsford, London, 1991. 169–189. 184. – „the politics of a »different economy«, or an economy of difference”.

⁴¹ Politikai intézmények iránti bizalom és politikai részvétel az uniós tagországokban Brux-Info Európai Elemző Iroda – Eurobarométer, 2006.

A 2014-es felmérések alapján az EU polgárok 25% elégedetlen, 35% elégedett, és a legnagyobb arányban, 38%, közömbös az EU iránt. Míg 2006-ban még 50% volt az elégedett polgárok aránya, addig ez 2014-ben 35%-ra csökkent. Az elégedetlenek aránya 2006-ban 15 % volt, amely 2014-re 25%-ra nőtt. Ugyancsak növekedett a semleges nyilatkozók száma, amely 32%-ról 38%-ra növekedett, (valamint viszonylag stabil volt azok aránya, 2-3%, akik „nem tudom”-mal válaszoltak a kérdésre).

⁴² *Az Európai Unió Alapjogi Chartája*. Preambulum. (2010/C 83/02).

⁴³ Eredeti szöveghely: „The image of a peaceful, cooperative Europe, open toward other cultures and capable of dialogue, floats like a mirage before us all. We welcome the Europe that found exemplary solutions for (...) problems during the second half of the twentieth century.” Habermas and Derrida: *February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe*. 293–294. *Constellations*, Vol. 10, 2003. 3. 291–297.

veződő kommunikáció, kooperáció, konszenzus és a bizalom hagyományos fogalmainak, elméleteinek és praxisainak a dekonstrukciója.

IV. A HIERARCHIKUS KOOPERÁCIÓ DEKONSTRUKCIÓS IGÉNYE

„Wo es Vertrauen gibt, gibt es mehr Möglichkeiten des Erlebens und Handels, steigt die Komplexität des sozialen Systems, also die Zahl der Möglichkeiten, die es mit seiner Struktur vereinbaren kann, weil im Vertrauen eine wirkksamere Form der Reduktion von Komplexität zur Verfügung steht”.⁴⁴

Úgy tűnik, hogy a bizalom a maga fogalmi egységében, ugyanakkor a *különbözőségekkel* való számotvetését mellőzően elgondolhatatlan. Eltávolodva a társadalomtudományi megközelítésektől, lényeges szempont az is, hogy nem lehet sem a bizalom, sem a kommunikáció, a kooperáció és a konszenzus pusztán vagy egyáltalán *kalkulatív* jellegű, nem lehet egyszerű stratégia vagy valószínűség-számítás. Derrida dekonstrukciójában a *negotiation* (egyezkedés) fogalma/kötege ugyancsak kapcsolódik az általunk felvetett kérdéshez. Derrida kiemeli, hogy a *negotiation* a döntéssel (*decision*) áll kapcsolatban, de mindig lennie kell az eldönthetetlenségnek (undecidability), a kiszámíthatatlannak is,⁴⁵ enélkül nem lenne más az egyezkedés, mint pusztán kalkuláció (calculation), egyszerű programálás (*programming*), *trafik*,⁴⁶ *számítás* és *kauzalitás*. Ahol pusztán a kalkulatív jelleg kerül előtérbe, ott inkább egyfajta *torz*, *patologikus* vagy *pszeudo* kommunikációról, kooperációról, konszenzusról, bizalomról és egyezkedésről van szó. A bizalom ilyen felfogása a karteziánus racionalitást tükrözi, amely alapján a bizalom mind-

⁴⁴ Luhmann: *Vertrauen. Ein Mechanismus zur Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart, UTB, 2000.

⁴⁵ Derrida: *Negotiations*. In: Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971 – 2001*. Stanford University Press, Stanford, 2002. 11–41. 21. – „The negotiation I am discussing is not simply a calculation. One calculates as much as possible, but there must also be a nonintegratable, incalculable part. [...] If one were sure of the calculation, it would not be an action or a decision; it would be a programming. There must be decision, there must be absolute risk, and thus there must be the undecidable. There is no decision without the undecidable. If there are no undecidables, there is no decision. There is simply programming, calculation. There must be political, ethical decisions, but these decisions are possible only in situations where the undecidable is a necessary dilemma [epreuve], the law.”

⁴⁶ Uo. 13.

össze egy racionális számítás, az érdekek kiszámításának következményévé, egy racionális választási modell következményé válik.

Egy másik lényeges szempont a *különbözőségek* kérdésköre, hiszen a bevett kommunikáció-, kooperáció- és konszenzusmodell voltaképpen egy hierarchikus, etnocentrista, totalizáló és univerzalizáló, modern, előíró, norma-jellegű kapcsolatrendszer, ahol a különbözőségek iránti tolerancia – minden retorika ellenére – háttérbe szorul. Így alapvető kérdés az, hogy mit is jelenthet egyáltalán nemzetközi vonatkozásban a kommunikáció, a kooperáció, a konszenzus és egyáltalán a bizalom?

Már Lyotard éleslátóan felteszi a kérdést, hogy a posztmodern közegben a kommunikáció kinek és minek a kommunikációja lesz? Mennyiben áll fenn a nyílt, szabad, kommunikáció lehetősége? Ki mondja meg, hogy mit lehet kommunikálni? Ki és hogyan informál a kommunikáció irányairól, és tulajdonképpen mi lesz a kommunikáció: manipuláció, információcsere, a véleménymondás szabadsága vagy párbeszéd? Ki mit fog tudni és ki mit fog kommunikálni arról, amit tud? Hogyan részesül a társadalom a tudásból, és hogyan hasznosítja azt? „Ki fog tudni?”,⁴⁷ „ki dönti el, mi a tudás? Illetve ki tudja, mit kell eldönteni?”⁴⁸ Ugyanígy kérdés az is, hogy egy már eleve hierarchizált, aszimmetrikus, írott vagy íratlan előírásokon alapuló kapcsolatrendszerben hogyan értelmezhető a konszenzus? Kinek a belső morális, jogi, politikai és nem utolsósorban gazdasági értékrendszere képezi az elsőbbséget az együttműködésben? Mi voltaképpen a „szabad konszenzus”? Ki dönti el, hogy melyek lesznek a szabad konszenzus feltételei? Ki dönti el, hogy mi az erőszak és mi a tárgyalás? Ki dönti el a tárgyalás feltételeit? Ki dönti el, hogy mit kell eldönteni? Mindez a „szabad konszenzus” előíró jellegére utal. Ezért is, odafigyelést igényel, hogy a *hiposztázis* „hozzájárulása” ne váljon *ráhagyatkozássá*, hogy a *pisztisz* megőrzésre és megóvásra vonatkozó meggyőződése ne forduljon át *őrizetbe*, *felügyeletbe*, *kontrollba*, pusztá *formális vagyonekezelésbe*, „*fizetségén alapuló gyámságba*”, és hogy a *pisztosz* engedelmesége se legyen *szolgaság*.

A társadalmi kérdések differenciálódásával, az értékek és érdekek többpólusúvá válásával, oda jutunk, hogy nincs egységesen elfogadott törekvés, a helyes morális magatartás egysége sem létezik, a morál nem univerzalizálható,⁴⁹

⁴⁷ Lyotard: *A posztmodern állapot*. 18.

⁴⁸ Uo. 23.

⁴⁹ Vö. Stephan Moebius: *Emmanuel Lévinas' Humanismus des Anderen zwischen Postmoderner Ethik und Ethik der Dekonstruktion: Ein Beitrag zu einer Poststrukturalistischen Sozialwissenschaft*. In: S. Kollmann, K. Schödel (Hrsg.): *PostModerne De/Konstruktionen: Ethik, Politik und Kultur am Ende einer*

nincs egységes kritérium-, illetve értelmezési- és értékelési rendszer, nincsenek metaszabályok, nincs egységes, univerzális metanyelv, nincs univerzális politikai gazdaság.⁵⁰ Az abszolút heterogenitás pedig eldönthetetlenséget produkál (politicality of undecidability),⁵¹ hiszen kinek a kulturális, vallási, nemzeti, etnikai, politikai, morális, erkölcsi, gazdasági, hatalmi helyzete alapján, kritériumai és legitimációi szerint zajlik az együttműködés? Egyfajta a különbözőségekre alapozó „igazságosság” már nem hagyja alávetni magát egyetlen modellnek,⁵² egyetlen legitimációnak, egyetlen hierarchikus modellre épülő „igazságosságnak”, hanem egy standard, leüledett, kiváltságos, „egyetlen modell” nélküli, „objektív jog” nélküli, normanélküli, nem denotatív kijelentéseken és diskurzusokon⁵³ alapuló „társadalmi igazságosságot”, „eljävöndő igazságosságot”⁵⁴ szorgalmaz, lezáratlan, nem előíró jellegű hiperbolikus etikát (*hyperbolische Ethik*)⁵⁵ sürget, mint a lehetséges lehetetlenségét vagy akár a lehetetlen lehetőségét. A kategorikus imperatívvsszal szemben a „hipotetikus imperatívusz”⁵⁶ a tárgyalás és az egyezkedés etikájának (ethics of negotiation)⁵⁷ igénye lép, csakúgy, mint a „racionális politikával”, „a politika, mint az ész tudományával” szemben a „vélemények politikájának”⁵⁸ igénye.

Míndezekek nyomán a kommunikáció, az interakció, a konszenzus, a kooperáció és a bizalom kérdései radikalizálódnak, és lépnek fel dekonstrukciós igényekkel. Mivel nincs egységes igazság-, kritérium- és értelmezési rendszer, így a kommunikáció és a konszenzus feltételeinek is szükséges a szüntelen újrapratása. Így a rögzített „igazságok” előnyben részesítésének helyébe a

Epoche. Lit Verlag, Diskursive Produktionen Band 7. Text Kultur Gesellschaft, 2004. 45–61. 46. – „Moral lässt sich nicht universalisieren”.

⁵⁰ Lyotard: *Libidinal economy*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1993. 104. – „[...] there is no universal political economy.”

⁵¹ Vö. Derrida: *Ethics and Politics Today*. In. Elizabeth Rottenberg (ed.): *Negotiations: Interventions and Interviews, 1971-2001*. Stanford University Press, Stanford, 2002. 295–315.

⁵² Vö. Lyotard/Thébaud: *Politik des Urteils*. Diaphanes, Zürich, 2011. 53. – „Die Frage der Gerechtigkeit lässt sich für eine Gesellschaft nicht in Bezug auf ein Modell lösen”.

⁵³ Vö. uo. 49. – „[...] ein Befehl sein Berechtigung nicht in einer denotativen Aussage finden kann”.

⁵⁴ Vö. Derrida: *Gesetzeskraft. Der „mystische Grund der Autorität”*. Frankfurt am Main, 1991. 56. – „[...] die Gerechtigkeit immer als ein »Zu-kommen«”.

⁵⁵ Derrida: *Jahrhundert der Vergebung. Verzeihen ohne Macht – unbedingt und jenseits der Souveränität*. *Lettre International* 10. Berlin, 2000. 10–18.

⁵⁶ Derrida: *i.m. Negotiations*. 12.

⁵⁷ Uo. 12.

⁵⁸ Vö. Lyotard/Thébaud: *Politik des Urteils*. 130. – „Wir müssen also eine Politik der Meinung machen”.

folyamatban levő vita, a konszenzus, a kommunikáció és a kooperáció normáinak, formalizmusának és technikai jellegének, hierarchikusságának, etnocentrizmusának dekonstrukciója, a kommunikáció és a tárgyalás berögzült praxisának, kalkulatív jellegének dekonstrukciója, a fogalmi, argumentatív, „techno-tudományos-realisztikus”⁵⁹ kalkuláció dekonstrukciója, csakúgy, mint a „terrorizmus” és a „nemzetközi terrorizmus” háborúlegitimáló státusának dekonstrukciója kerül. Szükségessé válik ugyanakkor a *Másik* és az *Idegen*, a *menekültek* és az *emigráltak* politikai státusának, a *szuverenitásnak*, a „*biopolitikai*” és a *kisebbségi kérdéseknek*, a különbözőségek státusának az átértékelése, a „különböző gazdaságok politikája, avagy a különbözőségek gazdaságá”-nak⁶⁰ érvényesítése. Mindezek alapján a fennálló kooperáció retorikájának helyére a *különbözőségek elismerésére alapozott kooperáció* igénye lép.

Mindenfajta retorika – csakúgy, mint a retorikák dekonstrukciójának retorikája – egyre inkább délibábként lebeg előttünk, éppúgy mint az illúzió, egy a hierarchikusan szerveződő „sokaságok egységnek” helyét átvenni készülő, a különbözőségek elismerésére alapozott együttműködés lehetősége. A „megértés kultúrájának” és a „bizalom kultúrájának” illuzórikus képe és retorikája mindinkább a bizalmatlanság hauntológiájába látszik torkollni. Általános jelenséggé megfigyelhető a nemzetközi kapcsolatokat meghatározó kölcsönös bizalomvesztés, csakúgy, mint a bizalomdeficit Európa új konstellációjával szemben, egyúttal pedig a korábbi szakadások radikális felerősödése és aktualizálódása. Nyilván a bizalom erősebb társadalmi kohéziót és sikerképesebb gazdaságot eredményezhet, éppen ezért az említett fejlemények nyomán is a kommunikáció, az interakció, a konszenzus, a kooperáció és a bizalom kérdései radikalizálódnak. Az egyre inkább teret nyerő bizalomvesztés és az aktualizálódó, rehabilitálódó, ugyanakkor affirmálódó, hauntologikusan visszakísértő nemzetközi hidegháborús konstelláció, és mindezek etikai, politikai, jogi és gazdasági vonatkozása egyaránt, arra készlet, hogy felismerjük: elkerülhetetlen kihívásnak számít a kommunikáció, a kooperáció, a konszenzus és a bizalom hagyományos felfogásának és praxisának a dekonstrukciója, valamint a kulturális sokféleség, a *különbségek* etikai, politikai, jogi és gazdasági vonatkozásának további problematizálása. Nyilván az interperszonális, interkulturális, internacionális kapcsolatok megkövetelnek egyfajta bizalmat, az aktuálpolitikai fejlemények azonban mindinkább a

⁵⁹ Vö. Lyotard: *Das Inhumane. Plaudereien über Zeit*. Passagen Verlag, Wien, 1989. 198. – „[...] begrifflichen, argumentativen, techno-wissenschaftlichen und realistische Bestimmung”.

⁶⁰ Docherty: *i.m.* 184. – „[...] the politics of a »different economy«, or an economy of difference”.

bizalom hanyatlására utalnak vagy utalni szándékoznak, talán egyfajta önmagát beteljesítő jóslat lehetőségére és egy új (hideg)háborús konfliktusra is rájátszva – amely bizonyos érdekek számára mindig is profitáló lesz –, amikor is a jóindulat hermeneutikája helyére egyre inkább a gyanakvás hermeneutikája kerül.